

ՏԱԹԵԻԻԿ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՎԱՐԳԵՆԻԿԻ ՇԷԿ ԱԲԵՏԱՐԱՆԸ

Ինչպէս գիտենք, քսաներորդ դարի սկզբից ի վեր հայերէն ձեռագիր գիրքը մեզանում դարձել է թանգարանային արժէք, ուստի եւ Հայաստանի տարածքում եղած մատեանների զգալի մասը ժողովուրդի ու պաշտպանում է մեր սրբութիւնն սրբոց Մաշտոցեան Մատենադարանում: Բայց Հայաստանի տարբեր գիւղերում այժմ եւս շատ գերդաստաններ եւ անհատ մարդիկ ունեն սեփական Աւետարաններ, որոնք նրանք ժառանգել են իրենց նախնիներից եւ սերնդէսերունդ պաշտպանում են իրենց իսկ կառուցած փոքրիկ սրբավայր-մատուռներում: Այսպիսի Աւետարանները մեր գիւղերում պաշտամունքի առարկայ են եւ, ի տարբերութիւն անհատական հաւաքածուների միաւորների, որոնք մատչելի են միայն իրենց տէրերին, այս ձեռագրերը լիովին մատչելի են ժողովրդին, իսկ ժողովուրդն անվերապա հօրէն հաւատում է նրանց զօրութեանը:

Նման ձեռագրերից է «Շէկ» անունով Աւետարանը, որ գտնւում է Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիկ¹ գիւղում՝ Տէր Մովսէսի գերդաստանում: Տոհմի նախնի Տէր Մովսէսը 1828 թ. Աւետարանն իր հետ այստեղ բերել է Արեւմտեան Հայաստանի Լաթար² գիւղից: Սկզբից իսկ նկատենք, որ այս Աւետարանում մէջ առկայ են տարբեր երկու ձեռագրեր. սրա հետեւանքով նոյն կազմի վրայ կան իրենց մայր ձեռագրերից եկած երկու տարբեր խաչեր: Առաջին ձեռագիրը 1504 թ. է, երկրորդը՝ 1507 թ.: Ի դէպ, առաջինից պաշտպանուել են միայն տէրունական մանրանկարները, գրչութեան եւ հետագայի յիշատակարանները, Եւսեբիոսի թղթի մի մասը եւ Յովհաննու Աւետարանի վերջին հատուածը (Իբք կնոջն շնացելոյ): Վարդենիկում հանգրուանելուց առաջ Աւետարանի անցած ուղին պարզում են հետագայ յիշատակարանները (տե՛ս ստորեւ՝ նկարագրութիւնը):

Ըստ գրչութեան հիշատակարանների՝ առաջին ձեռագիրը 1504 թ. Յովհաննէս գրչի ձեռքով գրուել է Հիզան քաղաքում. յայտնի են նաեւ ստացողների անունները՝ Թադէոս կրօնաւոր եւ Ղարիպչահ: Չնայած ծաղկողի անունը նրա միակ յիշատակարանում (13ա) եղծուած է, բայց երկու ձեռագրերի մանրանկարների համեմատութեան հիման վրայ համոզուեցինք, որ առաջինը եւս նկարուած է երկրորդի ծաղկող Մկրտչի ձեռքով (մանրան-

1 Տե՛ս Թ. Յակոբեան, Սյր. Մնիք-Բախչեան, Յ. Բարսեղեան, Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հր. 4, Եր., 1998, էջ 781 (հր. 2, 1988, հր. 3, 1991, հր. 4, 1998, այսուհետեւ՝ ՏԲ):

2 Տե՛ս ՏԲ, հր. 2, էջ 555:

կարները մասին՝ ստորեւ): 13ա էջի յիշատակարանում եղծուած է ոչ միայն ծաղկողի անունը, այլեւ՝ ամբողջ յիշատակարանը, մաս առ մաս, սակայն կան յստակ ընթեռնելի մի քանի բառեր, որոնց հիման վրայ փորձեցինք վերականգնել այն. անեղծ մնացած հատուածներից է՝ «բերդոյ վանք կոչիք Յովհաննէս»: Սրանից ելնելով՝ նախ Հ. Յ. Ոսկեանի «Վասպուրական-Վանի վանքերը» գրքում փնտրեցինք «բերդ» աւարտով տեղանուններ՝ ի մտի ունենալով նաեւ վանքի Ս. Յովհաննէս անունը. եւ գտանք Առբերդ³ եւ Մոխրաբերդ⁴: Վերջինիս վերաբերող տեղեկութիւնները մեր խնդրին չաղբսուեցին, այդ իսկ պատճառով կենտրոնացանք յատկապէս Առբերդ անուն վրայ: Ոսկեանը համարում է, որ նոյն վանքի տարբեր անուններ են՝ Առբերդի Ս. Աստուածածին եւ Պաղվանից Ս. Յովհաննէս. «Եկեղեցին թէպէտ փոքր է, բայց կոկիկ շէնք մըն է եւ նուիրուած է Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Յովհաննէսի»⁵, իսկ խնդրոյ առարկայ յիշատակարանում նշուած Ս. Յովհաննէս վանքը թոյլ է տալիս ենթադրելու, որ խօսքը Առբերդի Ս. Յովհաննէս վանքի մասին է: Առբերդի վանքի մասին տեղեկացանք նաեւ վանեցի Հնախոյզ Խաչիկ Լեւոնեանի մի յօդուածից, ուր ասուում է, որ այնտեղ եղել է մի Ճաշոց, մի Մաշտոց, այլեւ՝ «Հոս կար նաեւ «հրաշալի» Աւետարան մը (գրչագիր), զոր տեսնելու բախտ չունեցանք տեղւոյն քահանային բացակայութեան համար, որովհետեւ մենք աշխարհականներս անարժան էինք անոր դպչելու»⁶: Վաստահ ենք, որ Լեւոնեանի չտեսածը մեր Շէկ Աւետարանը չէր, որովհետեւ նրա ուխտագնացութիւնը 1900-ական թթ. էր, իսկ այդ ժամանակ, ըստ հետագայ յիշատակարանների, Շէկ Աւետարանը վաղուց Գեղարքունիքում էր: Եւ միայն շատ հաւանական ենթադրութեամբ կարող ենք ասել, որ մեր յիշատակարանում եւս խօսքն այս նոյն Առբերդի Ս. Յովհաննէս վանքի մասին է: Այդուհետեւ հայերէն ձեռագրերի հիմնական հաւաքածուների ցուցակներում փնտրեցինք Առբերդում գրուած ձեռագրեր, սակայն գտանք միայն Մաշտոցեան Մատենադարանի մի ձեռագիր՝ թ. 9682. Աւետարան, ՌԺԵ. (1566) թ., Առբերդի ուխտ, գրիչ, ծաղկող եւ կազմող՝ Կարապետ աբեղայ (308 թերթ, 27x18. յիշ.՝ 299բ): Զեռագիրն արժէքաւոր է նաեւ մանրանկարչական արուեստի տեսանկիւնից. թէեւ տէրունական շարք չունի, սակայն չորս աւետարանիչները, խորանները, կիսախորան-անուանաթերթերը, լուսանցազարդերը եւ զարդագրերն աչքի են ընկնում Վասպուրականի մանրանկարչութեանը բնորոշ տարրերով եւ գունապնակի հարուստ ու նրբաճաշակ համադրմամբ:

Մեր Շէկ Ավետարանի Ա. ձեռագրում կայ երկու յիշատակարան, որոնցից մէկը (12բ-3ա) եւս մեծ մասամբ վնասուած է, իսկ միւսը հետագայ ստա-

3 Տէն Ն. Յ. Ոսկեան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մաս Ա., Վիեննա, 1940, էջ 144:

4 Տէն անդ, էջ 188, հմմտ. ՏԲ, հր. 3, էջ 859:

5 Ն. Յ. Ոսկեան, նշ. աշխ., էջ 144:

6 Խ. Լեւոնեան, Նախկին վանքէն դէպ Առբերդոյ Ս. Աստուածածնի վանք եւ Եղերով լեռ. «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 1903, թիւ 2148 (հոկտեմբեր 8-21), էջ 1:

ցող Տէր Թումայինն է: Այս ձեռագրում յիշատակարանները շատ չեն, այդ իսկ պատճառով Ա. ձեռագրի մասին մեր տեղեկութիւնները սուղ են:

Երկրորդ ձեռագիրն ամբողջական է. այն եւս Հիզան քաղաքում գրուել է Յովհաննէսի ձեռքով, ստացողը նոյն Յովհաննէսը եւ իր հօրեղբօրորդի Մարտիրոսն են, իսկ ծաղկողը՝ մեզ արդէն յայտնի Մկրտիչը:

Մի քանի խօսք գրչութեան մասին. յիշատակարանում (յատկապէս 334բ) նշուում է, որ բուն գրչի՝ Յովհաննէսի մահից յետոյ նրա հօրեղբօրորդի Մարտիրոսի հրամանով ձեռագիրը շարունակել եւ աւարտել է մէկ ուրիշը, որի անունը չի յիշատակել. սրանից ելնելով՝ արձանագրում ենք ձեռագրի երկրորդ՝ Անանուն գրիչ: Այս ամէնի մասին տեղեկանում ենք գրչութեան յիշատակարաններից, իսկ հետագայի յիշատակարաններում հիմնականում Տէր Մովսէսի գերդաստանի ընտանեկան-տարեգրական գրառումներն են, որոնք գերդաստանի անդամներն արել են տարբեր ժամանակներում. սրանց հիման վրայ պատկերացում ենք կազմում նաեւ տոհմի ժամանակագրական պատմութեան վերաբերեալ:

Այժմ առաւել մանրամասն ծաղկողի մասին. Շէկ Աւետարանի Ա. եւ Բ. ձեռագրերի մանրանկարների նոյն ձեռքի գործ լինելու մասին վկայում են թէ՛ պատկերագրական առանձնայատկութիւնները եւ թէ՛, յատկապէս, առանձին տարրերի կատարման ձեւերը: Կասկած չկայ, որ այս ձեռագրերի ծաղկողը նոյն Մկրտիչ Հիզանցին է, որի նկարածն է նաեւ Մատենադարանի թ. 5396 ձեռագիրը⁷, որը եւս գրուել է Հիզանու, Ով գիւղում⁸, 1499 թ., եւ Մկրտիչ Հիզանցու առաւել վաղ ստեղծագործութիւններից մէկն է: Մօտ մի տասնամեակի՝ 1499, 1504 եւ 1507 թթ., ընթացքում ստեղծուած այս «երեք» ձեռագրերը հնարաւորութիւն են տալիս տեսնելու նաեւ նրանց ինքնատիպ մանրանկարչի ստեղծագործական ուղին կամ աճը: Թէեւ ոճական առումով այս «երեք»ը շատ միօրինակ չեն, սակայն նոյն ձեռքն են փաստում ինչպէս նոյն տեսարաններում միեւնոյն պատկերագրութեան կիրառումը (օրինակ՝ «Իսահակի զոհաբերութիւնը». նկ. 1, 2, 3), նույնպէս եւ տարատեսակ նոյնական տարրերի կիրառումը թէ՛ նոյն, թէ՛ տարբեր նպատակներով: Կարելի է նշել տասնեակ նման տարրեր, սակայն բերենք առաւել ցայտուն մի քանիսը⁹.

1. զինուորների մի մասի դէմքերը, գլխանոցները եւ ջահերը. ձեռ. 5396, 5բ, Շէկ Աւետարան, ձեռ. Ա., 10ա, 10բ եւ ձեռ. Բ., 19ա.

2. իւրօրինակ ծաղկաշղթաները. ձեռ. 5396, 2ա, 11ա, 13բ. Շէկ Աւետարանի ձեռ. Բ., 17ա, 18բ.

7 Ձեռագրի մանրանկարչական մանրամասների համար տե՛ս Աստղիկ Գէորգեան, Նայ մանրանկարիչներ. Մարտնագիտություն Թ-ԹԺ դդ., Գանիրե, 1998, էջ 435 (թ. 245):

8 Տե՛ս ՏԲ, հր. 4, էջ 179:

9 Մանրանկարչական արուեստի գնահատման ընթացքում շնորհակալութեամբ պրացել ենք Մարտնադարանի մեր աշխատակից Դատիթ Ղազարեանի շատ օգտակար խորհրդատւութիւնը:

3. Իւրատիպ աստղազարդ-ցանցկէնը. ձեռ. 5396, 1բ, 2ա, 3բ. Շէկ Աւետարանի ձեռ. Բ., 15բ.

4. Հաւասար քառաթեւ, ուղղագիծ զարդանախշը. ձեռ. 5396, 2ա, 2բ, 7ա, 149բ. Շէկ Աւետարանի ձեռ. Ա., 9բ, 11բ եւ ձեռ. Բ., 170ա.

5. Խոյի եղջիւրները. ձեռ. 5396, 1ա. Շէկ Աւետարանի ձեռ. Ա., 4բ եւ ձեռ. Բ., 14բ.

6. Հրեշտակների թեւերը. ձեռ. 5396, 1բ, 2ա, 3ա. Շէկ Աւետարանի ձեռ. Բ. 15ա, 15բ, 16բ:

Վերջին դործոնն աւելի է ամրապնդում մեր տեսակէտն առ այն, որ Շէկ Աւետարանը Մկրտիչ Հիզանցու արուեստի գոհարների երկակի համադրութիւնն է:

Յիշատակուածներից բացի, կցանկանայինք խօսել նաեւ երկու այլ առանձնայատուկ մանրանկարների մասին:

Ա. ձեռագրի մանրանկարներին բնորոշ պարզութեամբ է նկարուած նաեւ 5ա (նկ. 4) էջի Աւետման տեսարանը: Այստեղ եւս չկայ հեռանկար, ինչի շնորհիւ աւելի են շեշտուած Գաբրիէլի եւ Աստուածամօր կերպարները: Աստուածամօր պատկերն ընդգծուած է նաեւ նրա ոտքերի տակ գտնուող գունազարդ գորգով: Գորգի ուղղանկիւն ձեւը իւրայատուկ կշռոյթի մէջ է մտնում նկարի շրջանակի եւ ձեռագրի էջի հետ: Իւրատիպ լուծում ունի նաեւ Սուրբ Հոգու պատկերումը, որը արուած է սպիտակով՝ կապոյտ ժապաւէնի վրայ, որի մէջ սպիտակով գրուած է «Հոգին Սուրբ իջեալ առ Մարիամ»:

Յօրինուածքային առումով առաւել ուշագրաւ են 22բ (նկ. 5) էջի «Յարուցեալ Յիսուսի յայտնութիւնը աշակերտներին» եւ «Երեք մանուկ հնոցում» մանրանկարները, որոնք ունեն անկիւնագծային լուծում: Տեսարանը բաժանուած է մի քանի եռանկիւնների եւ ուղղանկիւնների, որով որոշակի կշռոյթ է ստեղծում, իսկ գունաբաժանման շնորհիւ դիտողին առաջին հայեացքից գրաւած Գաբրիէլ Հրեշտակապետից ասես սկսում է իւրահատուկ շարժ, որը անցնելով «երեք մանկանց» վրայով՝ շարունակուած է աշակերտներից կազմուած իւրահատուկ շղթայով՝ դիտողի հայեացքը բեւեռելով Յիսուսի վրայ. Քրիստոսի գլխով ասես եզրափակում է նրա աշակերտներից կազմուած անկիւնագիծը:

Շէկ Աւետարանից զատ, Յովհաննէս գրչից մեզ են հասել նաեւ 1496-1507 թթ. թղթէ 5 ձեռագիր՝ 3 Աւետարան, 1 Գանձարան եւ 1 Յայսմաւուրբ. բոլոր ձեռագրերում ասում է. «գրեցի անարժան ձեռօք իմովք յընտիր եւ ի ստոյգ օրինակէ»: Նոյն գրչի ձեռքին պատկանելու եզրայանգման հիմք է տալիս գրչի յիշատակարանների յատկապէս հետեւեալ միանման հատուածը. «գանարժան եւ զմեղօք մեռեալ հոգիս զՅովաննէս, զծնողքն իմ՝ զՍկրպիչ քահանայն եւ զՇամամն եւ զեղբայրն իմ՝ զԵգեկիէլն եւ զհաւրեղբայրն իմ՝ զՍտեփանոս դարբին եւ զուսուցիչն իմ՝ զՅովաննէս քահանայն եւ զՓի-

լիպպոս քահանայն եւ զամենայն արեան մերձաւորքն մեր»: Ստորեւ թուարկուած ենք այդ ձեռագրերը.

1. Մշոյ Առաքելոց վանքի թ. 45. Աւետարան, 1496 թ. - «զմեղօք մեռեալ զՅովիաննէս եւ զծնողս իմ՝ զՄկրտիչ քահանայն եւ զՇամսամ եւ զամենայն մերձաւորսն իմ»¹⁰.

2. Վիեննայի Մխիթ. թ. 62. Աւետարան, 1497 թ. - «զփծուն գրիչս զՅովաննէս քահանայ եւ զծնաւդքն՝ զՄկրտիչ քահանայն եւ զՇամսամն եւ զեղբայրն՝ զԵզեկիէլ, որ մականունն Քաւթաթ կոչի եւ զամենայն արեան մերձաւորս մեր»¹¹.

3. Վենետիկի Մխիթ. թ. 130. Աւետարան, 1499 թ. - «զփծուն գրիչս զՅովաննէս քահանայն եւ զծնողքն իմ՝ զՄկրտիչ քահանայն եւ զՇամսամն եւ զեղբայրն իմ՝ զԵզեկիէլ եւ զՀօրեղբայրն իմ՝ զՍտեփաննոսն եւ զամենայն արեան մերձաւորսն»¹².

4. Երեւանի Մատենադարանի թ. 5399. Գանձարան, 1499 թ. - «զսուտանուն գրիչս Յովաննէս եւ զծնողքն իմ՝ զՄկրտիչ քահանայն եւ զՇամսամ եւ զեղբայրն իմ՝ զԵզեկիէլն եւ զՀօրեղբայրն՝ զՍտեփաննոս»¹³.

5. Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի թ. 233. Յայսմաւուրք, 1507 թ. - «զանարժան գրիչս զՅովիաննէս եւ ծնողսն իմ՝ զՏէր Մկրտիչն եւ զՇամսամն եւ զՀօրեղբայրն իմ՝ զՍտեփաննոսն եւ զվարպետն իմ՝ զՓիլիպպոս քահանայն եւ զՅովիաննէս քահանայն»¹⁴:

Արդէն ասել ենք, որ 1828 թուականից ի վեր Աւետարանը Հանգրուանել է Վարդենիկի քահանայ ու տանուտէր Տէր Մովսէսի գերդաստանում. տարօրինակ է, որ Մեսրոպ արքեպս. Սմբատեանցի տեղագրութեան¹⁵ մէջ Շէկ Աւետարանի գոյութեան մասին խօսք չկայ: Տէր Մովսէսը եղել է գերդաստանի վերջին քահանան, նրանից յետոյ այդ տոհմում ծնունդ է վեց սերունդ, եւ ոչ ոք այլեւս չի քահանայացել, սակայն դա չի խանգարել, որ գերդաստանի բոլոր անդամները, եւ ընդհանրապէս բոլոր գիւղացիները, խորին ակնածանքով եւ պաշտամունքով վերաբերեն Աւետարանին, որին ականատես եղանք ձեռագիրը նկարագրելու ամբողջ ընթացքում¹⁶՝ առնչուելով նրանց հետ: Ի պահպանութիւն Շէկ Աւետարանի՝ գերդաստանի անդամներն ունէին մեծ եւ նուիրական երազանք. կառուցել մի մատուռ, ուր իր Հանգրուանը կգտնէր

10 «Յուցակ ձեռագրաց Մշոյ Ս. Առաքելոց-թարգմանչաց վանքի եւ շրջակայից», Երուսաղէմ, 1967, թիւ 45, էջ 132:

11 «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մարտնադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա», Վիեննա, 1895, թիւ 62, էջ 284:

12 «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մարտնադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ», հր. Ա. Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1914, էջ 573:

13 ՄՄ, ձեռ. 5399, 401ա:

14 «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի», հր. Ա. Վիեննա, 1970, թիւ 233, էջ 344:

15 Տէն Մեսրոպ արքեպ. Սմբատեանց, Տեղագիր Գեղարքունի ծովազարդ գաւառի, որ այժմ Նոր-Բայազդի գաւառ, Վաղարշապատ, 1895, էջ 547-51:

16 Ընդհանրապէս արժանագրում ենք, որ ձեռագրի նկարագրութիւնն արել ենք Տէր Մովսէսի գերդաստանի անդամների սիրայօժար աջակցութեան շնորհիւ:

բաւականին մեծ ուղի անցած եւ բազմաթիւ փորձութիւններ յաղթահարած Աւետարանը: Մինչ մատուռի բացումը Աւետարանը գտնուում էր 1861 թ. գերդաստանի նախնիի կառուցած գետնափոր շինութեան մէջ, որ այժմեան մատուռի մօտ է:

2007 թ. լրանում էր Աւետարանի 500 ամեակը. եւ նոյն տարուայ օգոստոսի 27-ին, ի պաշպանութիւն Շէկ Աւետարանի, Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիկ գիւղում կատարուեց Յովհաննու Մկրտչի մատուռի բացման եւ օծման արարողութիւնը, ձեռամբ Տէր Մարկոս եպիսկոպոս Յովհաննիսեանի: Մատուռն ամբողջովին քանդակազարդ է, բոլոր զարդատարրերն առնուած են միմիայն Աւետարանից: Խորհրդանշական է յատկապէս Աւետարանի Բ. ձեռագրի Մկրտութեան մանրանկարի (16բ. նկ. 6) քարէ քանդակազարդումը մատուռի հարաւային պատին: Իսկ մատուռի դուռը Աւետարանի կազմի կրկնօրինակն է՝ երկու խաչով հանդերձ, այսինքն՝ մատուռի դուռը բանալով՝ կարծես բացում ես հէնց Աւետարանը: Եւ ինչպէս գերդաստանի անդամներն են նշում, Աւետարանն ստեղծուել է իրենց սուրբ նախնիների ձեռքով ու լուսաւոր հաւատով եւ իրենց փոխանցուել նրանց անմնացորդ նուիրումի շնորհիւ եւ Տիրոջ ողորմածութեամբ հանգրուանել է իր նոր սրբավայրում:

Յոյս ունենք ներկայ նկարագրութեամբ եւ մանրանկարների վերատպութիւններով ապահովել այս ձեռագրերի գիտական արժէք ունեցող նիւթի գործածականութիւնը:

Շէկ ԱԻՅՏԱՐԱՆ

(Բաղկացած է 2 տարբեր ձեռագրերից)

ԹԵՐԹ՝ $13+322+2=337$: ԿԱԶՄ՝ մուգ շագանակագոյն դրոշմազարդ կաշի՝ դռնակով, երեք կապիչներով եւ դամբրով, Ա. փեղկին՝ 2 խաչ, առաջինն ունի 3 նարնջի, 1 կարմիր եւ 1 կանաչ ակ, երկրորդը՝ 3 կոստղ եւ կենտրոնում 1 սպիտակ ակ. միջուկը՝ տախտակ, աստառը՝ դրոշմազարդ կտաւ, դռնակի աստառը՝ սպիտակ գործուածք:

ՊԱՏԱՌԻԿ-ՊԱՆՊԱՆԱԿ – Տարբեր՝ երկու ձեռագրից եւ մի տպագրից: ԺԺԱ. դդ.: 3 (Ա-Գ) +1 (Դ)՝ ստացուած առանձին թերթերի եզրահատումով (Բ-Դ), բնագիրը կտրուած արտաքին եւ ստորին հատուածներից (Գ) եւ հիմքից (Բ): Տպագիր թուղթ՝ Ա (22,5x15,5), մագաղաթ՝ Բ (26x17), Գ (25x16,5), Դ (25,5x16,5): Միասին՝ Աա եւ երկսին՝ Աբ (18,5x13,5), երկսին՝ Բ (19x11,5), միասին՝ (21x11,5՝ Գ, 23x10,5՝ Դ), բոլորգիծ երկաթագիր՝ Բ (նմուշ՝ Բա), ուղղագիր՝ երկաթագիր՝ Գ, Դ (նմուշ՝ Դա), տող՝ 7 (Աա), 28 (Աբ), 8 (Բ), 21 (Գ), 23 (Դ): Բա՝ ունի լուսանցային համաբարբառ: 1. Շարակնոց: Կարդալ՝

Աա, Աբ՝ «Առեալ Յովսեփու զկոյսըն տիրածինէ... Զքեզ կատարու»: 2. Աւետարան Ղուկասու: Կարդալ՝ Բա¹ «Զխաչ իւր հանապազ եւ եկեսցէ զկնի իմ, զի որ կամեսցի զանձն իւր կեցուցանել, կորուսցէ զնա եւ որ կորուսցէ զանձն իւր, վասն ///» (Ղուկ. Թ. 23-4), Բա² «/// [յ]ամաւթ արասցէ, յորժամ գայցէ փառաւք իւրովք եւ հաւր եւ հրեշտակաց սրբոց, բայց արդարեւ ասեմ ձեզ, եթէ են ոմանք ի սոցանէ» (Ղուկ. Թ. 26-7): Բբ¹ «/// [ե] ի լեառն կալ յաղաւ]թս եւ ի կալն նմա [յաղ]աւթս եղեւ տեսիլ երեսաց նորա այլակերպ եւ փոխեցաւ հանդերձ նորա եւ [եղեւ] սպիտակ փայլուն» (Ղուկ. Թ. 28-9): Բբ² «/// [ի քնոյ զարթեան] տեսին զփառան նորա եւ զերկ[ուս արսն, որ կային առ նմա]: Եւ եղեւ ի մեկնելն նոցա [ի նմանէ, ասէ Պետրոս ցՅիսուս Վարդապետ՝ ք]արւոք է մեզ [աստ լինել] ///» (Ղուկ. Թ. 32-3):

Գա՝ «///եան թագաւորին Հա/// զկեանս ոչ թողումք ի բազումք զչարագործ /// մահ յանձինս, որ /// գրեալ /// նեալք վասն անիրաւ /// են, իսկ մեք վասն /// եան մահու ոչ համբեր /// մի խոտորեացուք, ով նուիրակիցք (կամ աջին ու որակիք) մի տացուք ///ունս մեր մատնչին նմա// են մի խնայեացուք ///, զի պարտէ ամենայնի ը/// մեռանել մեռցուք, զի /// ցուք եղիցի պատարագս /// հաճոյս աջի քո Տէր եղ ի /// մեքըն նելո (կամ նելու) որպէս զ/// ողջակէզս հրով այլ պա/// եւ սառ///բ ողջակիզել /// ահանս իմ ե/// (1 տող անընթեռնելի)»:

Գբ՝ «պիսի ///եիս/// հանբեր եղեալ /// տումս եւ գոր ///, այլ ոչ եթէ զնոցա /// դ/// անել /// պր զպահպանութիւնս վկա /// հաւատացան եւ ի կրթութիւն /// իմ եմնալ սթոփանաւք /// նէրապաս///երոյ կա առ ի ձե/// մեզի ցն փախուցեալ զպ (կամ զտ) ///, քանզի մերձ գորալ /// իմացեալ եղեն /// աւգնութիւնն յեղաշրջել /// խոստացեալ ///պիսի /// թեանցն գտան իեղի /// յ/// պատրաստութիւն /// են զլուծումն ///գնա/// (3- 4 բառ անընթեռնելի) ///փ (կամ ք)»:

Դա՝ «/// (1 տող չգրուած) ///ստ հրով /// պատրաստ /// եմ /// կանութիւն քրիստովնեից /// յից անակիզք /// եւ /// կոչափ/// ք գրցես (3 տող անընթեռնելի) զաւրհնութիւն, զի ուրեր կամեր եք ժողովեալ են /// անդ է ի մէջ նոցա Տեառն /// ուրքա/// ասունք են, ով յերկ ասց/// ի գալստենէն Աստուծոյ: Օրնեալ /// ի քա (կամ փա) (1,5 տող անընթեռնելի)»:

Դբ՝ «եւմ /// ըութենէ յն /// իբր թե այլ ինչ իմ եմ իոք /// զորդի /// զի ոչ /// եւ ոչ (մնացեալն անընթեռնելի)»¹⁷:

ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար: Նորոգուած ԻԱ. դ. սկ.: Պատառիկ-պահպանակը ցեցակեր, խոնաւութեան հետեւանքով պհպ. Բբ, Գաբ, Դաբ-ի գրադաշտերը դժուարընթեռնելի կամ անընթեռնելի, նաեւ գամերի հետեւանքով առաջացած անցքեր: Նորոգման ժամանակ թ. 336-7 փակցուած սխալ, պէտք է կարդալ՝ 337ա, 336բ, 336ա:

17 Պահպանակի այս երկու թերթի բովանդակութիւնը չկարողացանք պարզել, ուստի նրա հետագայ ճանաչումն ապահովելու նպատակով բերեցինք այն ամենը, ինչ հնարատր եղաւ ընթերցել:

1 Շէկ Լևետարան, ձեռագիր Լ, 5ա. Անտուն

2 Շէկ Լևետարան, ձեռագիր Բ, 22բ. Յայրոցեալ Յիսուսի յայտնութիւնը աշակերտներին, Էրեք մանկունք հնոցում

3 Շէկ Լևետարան, ձեռագիր Բ, 16բ. Մկրտութիւն

1 Մատենադարանի ձեռ. ՀճԻ 5396, 1ա. Իսահակի գոհաբերությունը

2 Շէկ Աւետարան, ձեռագիր Ա. 4բ. Իսահակի գոհաբերությունը

3 Շէկ Աւետարան, ձեռագիր Բ. 14բ. Իսահակի գոհաբերությունը

ՁԵՌԱԳԻՐ Ա.

ՀԻՁԱՆ

ՁԾԳ. - 1504

ԳՐԻՉ՝ ՅՈՎԱՆՆԵՍ: ԾԱՂԿՈՂ՝ [ՄԿՐԹԻՅ]: ՄՏԱՅՈՂ՝ ԹԱՂԵՏԱ ԿՐ., ՂԱՐԿՆԱԿ:

ԹԵՐԹ՝ 13+2 (336, 337 վերջում) = 15. ՀԳՐՈՒԹ՝ 1աբ, 2աբ: ՊՐԱԿ՝ 11+2+2: ՆԻԻԹ՝ ԹՈՒԼԹ: ՄԵԾՈՒԹԻԻՆ՝ 26x17: ԳՐՈՒԹԻԻՆ՝ միասին (19x13), երկսին (20x15): ԳԻՐ՝ բոլորգիր (նմուշ՝ 337բ): ՏՈՂ՝ 20-2:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ - ՁՈՀԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԻՍԱՀԱԿԱՅ՝ 4բ, ԱԼԵՏՈՒԹՅՈՒՆ՝ 5ա, ԾՆՈՒՆԴ, ՄՈԳԵՐԻ ԵՐԿՐԱԿԱԳՈՒԹԻՒՆ՝ 5բ, ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐԱԿԱԳՈՒԹԻՒՆ՝ 6ա, ՀԱՐՍԱՆԻՔ Ի ԿԱՆԱՅ, ՓՐԿՈՒԹՅՈՒՆ ՊԵՐՈՍԻ՝ 6բ, ԸՆԾԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՃԱՐԻ՝ 7ա, ՄԿՐԱՌՈՒԹԻՒՆ՝ 7բ, ՄՈՒՍԻՔ ԵՐՈՒՍԱԳԵՄ, ԲԺՂԿՈՒԹՅՈՒՆ ՁԱՔԵՏՈՒ՝ 8ա, ՈՍՆԻՐՈՒՄ, «ՅՈՒՐԱ ՄԱՆՈՒ ԳԱՄԱՆՈՒՆ»՝ 8բ, ԲԺՂԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆԴԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԺՂԿՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՅՐԻ՝ 9ա, ԲԺՂԿՈՒԹՅՈՒՆ ԴԻԼԱՀԱՐԻ, ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՂԱԳԱՐՈՒ՝ 9բ, ՄԱՏՆՈՒԹԻՒՆ, «ՊԵՐՈՍ ԱՐՈՒՄ ԶԱՄԱՆԵՂ ԳԱԿԱՆՆՆԱՅ ՄԱՂՔՈՍԻ» ԵՆ «ՊԵՐՈՍ ՈՒՐԱՆԱՅ»՝ 10ա, «ՔՐԻՍՏՈՍ ՊԻՂԱՏՈՍԻ ԱՈՅԵԼ», «ՅՈՒՐԱ ԸՆԿԵՆՈՒ ԳԱՐԾԱԹՅՈՒՆ»՝ 10բ, ՀԱՄԲԱՐՃՈՒԹՅՈՒՆ՝ 11ա, ՀՈԳԵԳԱՅՈՒՄ 11բ, ՁՈՐԵՔԿԵՐԱԿԱՆ ԱԹՈՒ, ԾՆՐԱԳԻՐ ԹԱՂԵՏԱ ԿՐՕՆԱՒՈՐ (ՍՄԱԳՈՂ)՝ 12ա: ԵԼԱԵՐԻՈՍ՝ 13բ (խորանի վերնագարի վրայ՝ չրջանակի մեջ): ԽՈՐԱՆ՝ 13բ: ԼՈՒՍԱՆԳԱԳԱՐԴ՝ բոլորական: ԳՈՅՆԵՐ՝ դեղին, կարմիր, կապույտի, կանաչի բոլոր երանգները, նարնջի, մանուշակագույն, վարդագույն, շագանակագույն, օխրա, սև:

ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար. Թ. 1-13-ի ստորին եւ վերին եզրերը նորոգուած ԺԹ. դարի թղթով, մանրանկարները որոշակիօրէն խոնացած, 12բ-3ա գրադաշտը կպումների հետեւանքով դժուարընթեռնելի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. 13բ թուղթ ԵԼԱԵՐԻՈՍ («ԵԼԱԵՐԻ ԿԱՐԱԽԱՆՈՍԻ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԵԱՐ Ի ՏԵՐ ՈՂՅՈՅՆ... ՎԱՍՆ ԻՐԻՔ ԻՐԻՔ ԻՆՀ ԱՌԱՆՃԻՆՆ ԳՐԵԱԳ»/// (չիք, թերթ ընկած):

2. 337բ ԱԼԵՏԱՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ (337բ ԻՐՔ ԿՆՈՅՆ ՆԱԳԵԼՈՅ՝ սկիզբը ԹԱՓՈՒԹ՝ «ԱՄԱՌՈՒԼԻՐԵԱԳ ԳԱՅԱՎԻՍԻԱ ՔԱՐԿՈԾԵԼ ԱՐԴ ԴՈՒ ԳԻՆՀ ԱՍԵՍ ՎԱՍՆ ԴՈՐԱՅ...»): 337բ ԹԵԼԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. «ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱԼԵՏԱՐԱՆԻՆ, ՈՐ ԵՆ ՈՐԴԻ ՈՐՈՍՄԱՆ...»:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՋՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

1. 337ա Փա՛ռք անսկզբան եւ սկըզբանն ամենայնի, անեղ էին եւ գոյացուցչին բնաւից, անվախճան եւ անսահման էացուցչին եւ սահմանիչ եւ կատարումն բոլոր էիցս, երիցս միակին, եզակի եւ միում աստուածութեանն, որ անշարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն, էիցս էակն եւ կենդանեաց կեանքն, որ անփոփոխ գոլով միշտ յէութեան, անեզրն եւ անվայրափակն, լրումն եւ բովանդակիչ ամենայնի եւ յամենայնս է եւ յամենայնէ անհաս է, որպէս ի մասունս եւ ի բոլորս, եւ ինքն ո՛չ մասն եւ ո՛չ բոլոր, որպէս թէ զմասն եւ զբոլոր զամենայն ինքն ունելով եւ կրէ զամենայն բանիւ զաւրութեան իւրոյ, գերալիւր գոլով՝ ընու զամենայն, եւ անհաս է յամենայնէ, որում բան եւ իմաստութիւն եւ լեզու տուեալ բոլոր էիցս, ի բոլոր էիցս հանցուք աւրհնութիւն եւ փառս Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: |336բ| Եւ ետ գրել զսա յիշատակ հոգոյ իւրոյ եւ ծնողացն՝ հօրն՝ Թումին եւ մաւրն՝ Ռեհանին եւ կողակցին՝ Սօլթանին եւ դեռաբոյս զաւակին՝ Թումին եւ մեծ պապուն՝ Առեւծին եւ կողակցին՝ Շամին, Մուքայէլին եւ կողակցին՝ Մարթին, զոր Տէր Աստուած բարով վայելել տացէ զսա մանկանց Սիոնի, կենդանեացն առողջութիւն տացէ Տէր Աստուած եւ հանգուցելոյն զերկնից արքայութիւնն պարգեւեացէ. ամէն: Արդ, աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ի մեծ թվ. ԶԾԳ. (1504), ի կաթողիկոսութեան Աղթամարայ տեառն Ատոմի եւ ի թագաւորութեան այլասեռից շահ Սմաեւին, որ Կարմիր գլակ կոչի, զոր Տէր Աստուած անդընդասոյզ արասցէ՝ որպէս զփարաւոն ի խորս Կարմիր ծովուն. ամէն, եւ ի մերոյ թագաւորութեան ամիր Դայուդին: Յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս զստացող սուրբ Աւետարանիս զքրիստոսասէր եւ հաւատարիմ ծառայն Աստուծոյ Ղարիպէն, որ մականուն Զրի հաւ կոչի, ի հալալ վաստակոց իւրոց, յիշատակ հոգոյ իւրոյ եւ ծնաւդացն՝ Թումին եւ ըրեհանին եւ մեծ |336ա| պապուն՝ Մուքայէլին եւ կողակցին՝ Մարթին, Առեւծին եւ կողակցին՝ Շամին, յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս եւ լի բերանով եւ ուղիղ սրտիւ Աստուած ողորմի ասացէք նոցա, եւ որ զԱստուած ողորմին ասէ, Աստուած նմա ողորմեսցի յահեղ աւուրն դատաստանին. ամէն: Այլեւ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս, որ կոչի Հիզան, ձեռամբ Յովանիսի սուտանուն եւ ախմար գրչի եւ անարժանի. եւ իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան: Եւ բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգեւեաց մեզ մարդասէր Հոգին Սուրբ, գրեցի անարժան ձեռօք իմովք յընտիր եւ ի ստոյգ օրինակէ, յիշեցէ՛ք ի սուրբ յաղաթս ձեր զիս՝ զանարժան եւ զմեղօք մեռեալ հոգիս զՅովանէս, զծնողքն իմ՝ զՄկրտիչ քահանայն եւ զՇամամն եւ զեղբայրն իմ՝ զԵղեկիէն եւ զհաւրեղբայրն իմ՝ զՍտեփանոս դարբին եւ զուսուցիչն իմ՝ զՅովաննէս

քահանայն եւ զՓիլիպպոս քահանայն եւ զամենայն արեան մերձաւորքն մեր, եւ այնոցիկ, որ ի վերայ մեր երախտիք ունին, յիշեցէ՛ք եւ լի բերանով եւ բոլոր հաւատով Աստուած ողորմի ասացէք ամենեցուն. ամէն:

2. 12ա (ստացողի) Թաղէոս կրանաւորն է ստացաւ սուրբ Աւետարանիս:

3. 13ա (ծաղկողի, ստ. լս.) Եւ արդ, ծաղկեցի զԱւետարանս ի ///բերդոյ վանք կոչիք [Յովհ]անէս սուրբ ///ին եւ թէ /// սարա///ին (3 տող եղծուած) Աստուած, որ է /// առաւել զ/// այ շնորհաց նմա Տէր /// արքա. ամէն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՅԵՏԱԳԱՅԻ

1. 3ա (ԺԶ. դ., բոլորգիր, ստացողի) Զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս եւ Աստուած ողորմի ասացէ՛ք Տէր Թումին, Արթուխին եւ Ինախին, եւ Արայիշին եւ Տէր Մարտիրոսին եւ մօր՝ Փարիխանին եւ դստերն՝ խաթուն Փաշին, Յախիջանին, Միրանշին, Փանոսին, Արամիշին, Տէր Մաթէոսին եւ մաւրն նորա՝ Հիւալին եւ դստեր նորա՝ Կահաւարին եւ Լատիւին եւ կողակցին իւրոյ՝ Սօլթանին եւ որդոցն՝ Յակոբին եւ Տէր [Սահակին, Տէր Յովա]նիսին եւ Փոքր Տէր Թումին, Եղիշին, Միրբապին եւ Ամիրխանին, Փոքր Արթուխին եւ Պազէկին, Ասլեկին եւ Թորամիշին եւ որդոյն՝ Այւատին եւ ամենայն արեան մերձաւորացն՝ կենդանեաց եւ հանգուցելոցն ամենայն Աստուած ողորմի ասացէք. ամէն: Դարձեալ Աստուած ողորմի ասացէ՛ք Տէր Թումին, որ զնեց զսուրբ Աւետարանս ի հալ<ալ> վաստակոց իւրոց՝ բարի յիշատակ հոգ<ոյ> իւրոյ եւ ծնաւդաց իւրոց. ամէն: /3բ/ Դարձեալ յիշեցէ՛ք ի մաքրափայլ յաղօթս զձեր Տէր Թումայ եպիսկոպոսն եւ իւր եղբարձն՝ զՏէր Մարտիրոսն եւ իւր կողակցին՝ Հիւալին, որդոյն՝ Տէր Մաթէոսին, Արայմիշին, դստերն՝ Լատիւֆին, Գաւարին, դարձեալ յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս զՏէր Մաթէոսին եւ իւր կողակցին՝ Սալթանին եւ իւրեանց որդոցն՝ Տէր Մարտիրոսին եւ իւր կողակցին՝ Եղիսին (3 տողի վրայ կարկատան, վրան գրուած)՝ որդոյն՝ Գալուստին, եղբարցն՝ Յակոբին, Փանոսին, Շիւիջանին եւ քեւերցն՝ Շուշանին, Գաւարին, Փարիխանին, Էթարին, Գրիգորին. ամէն: Դարձեալ յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս զՏէր Մարտիրոսն եւ իւր ծնողքն՝ Ինախին, կողակցին՝ Փարիխանին, կրկին յիշեց[է՛ք] ի Քրիստոս զՏէր Մարտիրոս եւ զիւր որդիքն եւ զիւր եղբարքն, զամենեսին եւ որք գրեցաք եւ որք մնացին, / թէ կենդանին ի մարմին / եւ թէ մեռեալք ի տապանին / Տէր համօրէն ողորմեսցի / եւ ջնջեսցի մեղս նոցին. ամէն: Զի ամենայն ոք որ հանդիպի սմայ, ընթերցցի եւ ուսանի /4ա/ (այլ ձեռքով)¹⁸ զճշմարիտ արարողութիւնս

18 4ա-ից ի վեր այլ ձեռքով գրուած լինելը ենթադրել է վալիս, որ մինչ այս էջը գրել է Տէր Թուման, իսկ այնուհետեւ շարունակել Պօղոս Կրտսեցին:

խորհրդաւոր, որ է աստուածայգործութիւն մեծ, եւ մի՛ ախմար մտօք իբր ի մարմնաւոր եւ թեթեւ հպիւն ի հոգեւոր գործառութիւնս սուրբ Աւետարանս եւ մեծ պատուհաս եւ պատիժ կրիլ յԱստուծոյ, այլ երկիւղիւ եւ հաւատով: Արդ, աղաչեմք զամենեանդ, ով քահանայք, յորժամ հանդիպիք այս սուրբ Աւետարանիս, լի բերանով, ուղիղ սրտիւ եւ հաւատով Աստուած ողորմի ասացէ՛ք աստուածայտէր եւ հեղաշոգի քահանային՝ Տէր Մարտիրոսին եւ Տէր Մաթէոսին եւ իւրեանց ծնողացն եւ ամենայն արեան մերձաւորաց՝ կենդանացն եւ հանգուցելոց, Քրիստոս Աստուած ողորմի ասացէք, եւ Աստուած զձեր մէջքն թողնու յիւր միւս անգամ գալըստեան. ամէն: Ով յիշխէ յիշատակարանս կտրէ, նա զմասն Յուդայի առցէ եւ զանէցքն Կայենի առցէ, եւ լաւ պահօղս սուրբ Աւետար[ան]իս աւրհնի յԱստուծոյ եւ ամենայն սրբոց նոցին. ամէն: Հայր մեր, որ յերկ:

Ես Պաւղոս Կտուցեցի, որ զյիշատակս գրեցի, անմեղայդի՛ր լերուք խոշորութեամբ գրչինս, ով եղբարք, Աստուած ողորմի ասացէ՛ք, եւ Աստուած ձեզ ողորմեսցի. ամէն:

2. 12բ (ԺԶ. դ., բոլորգիր, երկսիւն) /// եւ որդոյ եւ սուրբ Հ///գոյն այժմ եւ ան///աւ ամէն ///: Ես՝ Ներսէս էր ///եցս գնեցի եւ զսուրբ Աւետարանս եւ հալալ ոնչ ///մ, յիշատակ ինձ եւ ծնաւդաց իմոց՝ հաւրն իմոյ՝ Ստեփանոս քահանային եւ մաւրն իմ՝ Խոնդբ[արին եւ] մեծ պապոյն՝ զԱյնորշային եւ որդոյ նորին՝ Թուրանշին եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. ամէն. եւ դստերացն՝ Անայիսաթուռնին եւ հանգուցեալն ի Քրիստոս եւ զորդիքն իւր. ամէն: Զորդիքն իմ՝ զՄիքայիլն եւ զՄիրիջան, զ///ան եւ զհարսն [իւ]ր՝ զՓաշախաթուն եւ զորդին իւր զ///ան, աշխարհս եւ զդուստրն իւր՝ [Ս]ալթան մէլիքն եւ զքվերքն իւր. ամէն: Եւ զքոյրն իմ՝ զԹաճխաթունն եւ զորդիքն իւր՝ զՔրման սարկաւազն եւ զՄսրն եւ զմիւսն քոյրն իմ՝ Խոնդխաթումենն, եւ զորդին իւր՝ զՏէր Վարդանն եւ Յառուխն, եւ քուր սոցա՝ Խոնդբէկին եւ զմիւս դուստրն իմ՝ զՇահմէլիքն եւ զորդիքն իւր՝ [13ա] զԱլահդատ եւ Մտուրադատն, զքոյր սոցա՝ Շահբէկի եւ զԻոնբէկին. ամէն: Այլեւ կրկին յիշեսջի՛ք ի սուրբ յա[ղօթս] ձեր զստացող սուրբ [Աւե]տարանիս զՆեր[սէս] քահանայն եւ հանգուցեա[լ կող]ակիցն իւր՝ զՆար/// խաթունն եւ զամենայն [արեան] մերձաւորսն իւր. ամէն: Եւ զաներն իմ՝ զՅովանն]էսն եւ զԳուրջին եւ զՀազարբ[էկ]ն եւ զեղբայրորդիքն իւր՝ զԽալիֆէն եւ զէվատ /// եւ զեղբարքն իւր. ամէն: Եւ զքոյր սոցայ՝ զՋանխաթուն եւ զորդիքն իւր. ամէն: զԽախաթուն եւ զորդիքն իւր. ամէն: Ա/// անկեալ աղաչեմ զամենեանք, հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս, լի բերանով եւ ուղիղ սրտիւ Աստուած ողորմի ասացէ՛ք Ներսէս /// սուրբ ա/// վերջնոցն եւ առաջնոցն. ամէն, ինչ մարդ աշխարհական կա[մ] կարգաւոր, որ զԱւետարանիս /// Աւետարանն ///իւ ///գրա ///ն կամ գնորս /// Արարիչն /// զիս /// յիշեցէ՛ք այս ///նչ կարէ. ամէն, ով որ լի բերանով Աստուած ողորմի ասէ Քրիստոս Աստուած իւրն ո[ղ]որմի. ամէն:

3. 4բ (ԺԸ. դ., անարուեստ բոլորգիր) Յիշատակ Մաթէոսիս Աւետարար <ար> անի յարութենէ մէջն է:

ԳՐԱՓՈՐԶ 1ա՝ թուաբանական հաշուարկ՝ «1947/1655»:

ՆՇՈՒՄՆԵՐ 1ա՝ «N 65/106, N 137, Ձեռագիրը Նոր-Բայազիդի, N 40, Աւետարան 1655 թուից առաջ», 3ա՝ «N 65/106»:

ՁԵՌԱԳԻՐ Բ.

ՀԻՁԱՆ

ՁԾՁ. - 1507

ԳՐԻԶ՝ Յովաննէս, Անանուն: ԾԱՂԿՈՂ՝ Մկրտիչ: ՄՏԱՅՈՂ՝ Յովաննէս (այլ) եւ իր հօրեղբորորդի Մարտիրոս:

ԹԵՐԹ՝ 322 (թ. 14-335). Հգրուած՝ 14ա, 29ա, 113ա: ՊՐԱԿ՝ 2x8+Ա-Պx12 (Լ 6, Ա, Պ 11, Ը 16): ՆԻԻԹ՝ թուղթ: ՄԵԾՈՒԹԻԻՆ՝ 26x17,5: ԳՐՈՒԹԻԻՆ՝ երկսիւն (19,5x12,5): ԳԻՐ՝ բոլորգիր (նմուշ՝ 19ա): ՏՈՂ՝ 21:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻԻՆ - Ջոհաբերուն հասակայ՝ 14բ, Աւետումն՝ 15ա, Ծնունդ՝ 15բ, Ընծայումն տաճարի՝ 16ա, Մկրտութիւն՝ 16բ, Պայծառակերպութիւն՝ 17ա, Հարսանիք ի Կանայ՝ 17բ, Բժշկումն անդամալուծին, Յարութիւն Ղազարու՝ 18ա, Մուտք Երուսաղէմ, Ոտնլուայ՝ 18բ, Մատնութիւն, Ջղջացող Յուդա՝ 19ա, «Պիղատոսը լուանում է ձեռքերը», «Ծնրադիր Քրիստոսը եւ քահանայապետները, Քրիստոս առ ոտս Պիղատոսի»՝ 19բ, Խաչելութիւն, «Քրիստոս հանէ զԱդամ»՝ 20ա, Իւղաբեր կանայք Տիրոջ գերեզմանի մօտ՝ 20բ, Համբարձումն՝ 21ա, Հոգեգալուստ 21բ, Աղերս առ Քրիստոս (ծնրադիր պատուիրատուները՝ Յովհաննէս, Մարտիրոս)՝ 22ա, Յարուցեալ Յիսուսի յայտնութիւնը աշակերտներին (Երկրորդ գալուստն Քրիստոսի), Երեք մանուկ հնոցում՝ 22բ, Եւսեբիոս՝ 23բ (խորանի վերնազարդի վրայ՝ չրջանակի մէջ), Կարախանոս՝ 24ա (խորանի վերնազարդի վրայ՝ չրջանակի մէջ), ի լուսանցս - Յիսուս Քրիստոս (գծանկար)՝ 32ա, Յովսէփ Արեմաթացի՝ 256բ: Մատթէոս՝ 29բ, Մարկոս՝ 113բ, Ղուկաս՝ 169բ, Յովհաննէս եւ Պրոխորոն՝ 262բ: Խորան՝ 23բ-8ա: Կիսախորան՝ 30ա, 114ա, 170ա, 263ա: Լուսանցազարդ՝ բուսական, յուշկապարիկ, թռչնային, տաճար, խաչ, կենդանական: Ջարդագիր՝ մարդագիր, կենդանագիր, թռչնագիր, հանդուցագիր: Գոյներ՝ դեղին, կարմիր, կապոյտի, կանաչի բոլոր երանգները, նարնջի, մանուշակագոյն, վարդագոյն, շագանակագոյն, օխրա, սեւ:

ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար: Տարբեր էջերի (թ. 119-70-ի կենտրոնական մասում) մոմի եւ խոնաւութեան հետքեր, լուսանցակողերը սեւացած, թ. 14-22 ստորին եւ վերին եզրերը նորոգուած ԺԹ. դարի թղթով, մանրանկարները որոշակիորէն խոնացած, որոշ թերթերի եզրերին էջանիշ թելեր: 26ա, 28բ էջում եղծուած, անընթեռնելի-անընկալելի յիշատակարաններ, թ. 249 աւելացրած հետագայում բովանդակութեան պակասը լրացնելու համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. 23բ-4ա Թուղթ Եւսեբեայ:
2. 24բ-8ա Համաբարբառ (նաեւ լուսանցային):
3. 30ա-110բ Աւետարան Մատթէոսի: 111ա Թելադրութիւն. «Մարկոս [իմա՝ Մատթէոս] աւետարանիչն յետ էւթն ամի վէրանալոյ Փրկչին գրէ...»:
4. 111բ-2բ Գլուխք: 114ա-65բ Աւետարան Մարկոսի (164բ-5բ Յարուցեալ Յիսուս): 165բ Թելադրութիւն. «Մարկոս աւետարանիչն աշակերտեալ Պետրոսի առաքելոյ գրեաց զիւր Աւետարանն...»:
5. 166ա-7բ Գլուխք: 170ա-261ա Աւետարան Ղուկասու: 261ա Թելադրութիւն. «Ղուկաս արուեստիւ բժիշկ գոլով, սա աշակերտացաւ Փրկչին...»:
6. 261աբ Նախադրութիւն: 261բ Գլուխք: 263ա-332բ Աւետարան Յովհաննու (331բ-2բ Իրք կնոջն շնացելոյ): 332բ Թելադրութիւն. «Յովհաննէս աւետարանիչն, որ եւ որդի Որոտման զվերինն որոտալով պատմեաց մեզ...»:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՁՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

1. 333ա Փա՛ռք անսկզբան եւ սկզբանն ամենայնի, անեղ էին եւ գոյացուցչին բնաւից, անվախճան եւ անսահման էացուցչին, սահմանիչ եւ կատարումն բոլոր էիցս, երիցս միակին, եզակի եւ միում աստուածութեանն, որ անշարժ գոլով՝ շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւնս, էիցս էակն, կենդանեաց կեանքն, որ անփոփոխ գոլով միշտ յէութեան, անեզրն եւ անվայրափակն, լրումն եւ բովանդակիչ ամենայնի եւ յամենեայնս է եւ յամենայնէ անհաս է, որպէս ի մասունս եւ ի բոլորս, եւ ինքն ո՛չ մասն եւ ո՛չ բոլոր, որպէս թէ զմասն եւ զբոլոր զամենայն ինքն ունելով եւ կրէ զամենայն բանիւ զաւրութեանն իւրոյ, գերալիւր գոլով՝ լնու զամենայն, եւ անհաս է յարարածոց, որում բան եւ իմաստութիւն եւ լեզու տուեալ բոլոր էիցս՝ հանցուք զաւրհ/333բ/նութիւն եւ փառք Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ՛: Իսկ չորից աւետարանչացն խորհուրդ բազմաւրինակ իմն ցուցմամբ տեսանի, զի ոմանք ասեն, թէ չորից աւետարանչացն են աւրինակ չորք անկիւնք արարածոց՝ արեւելք, արեւմուտք, հիւսուս, հարաւ. պարտ է համասփիւռ քարոզել զԱւետարանն, իսկ ոմանց հաճոյ թուեցաւ ըստ չորից աւետարանչացն մշտահոս գետոցն յադենական յաղբիւրէն յառաջ խաղացեալ առ ի տիեզերաց ոռոգումն՝ Փիսոն, Գեհոն, Տիգրիս, Եփրատէս. եւ սոցա գոլով նմանապէս թուով ոռոճացեալք, ի կենդանական աղբիւ-

ըէն առողջանել զպասքեալ միտս մարդկային բնութեանս, նոյն աւրինակ ըստ տեսութեանն Եզեկիելի /334ա/ քառակերպեան աթոռոյ՝ մարդ, առեւծ, եզն, արծիւ, զանմարմնոցն Տէր տեսանելով բազմեալ ի փառացն աթոռ, իմանալի ցուցմամբ զխնամս բոլոր բնութեանս զակնարկումն, որ աստուածապէս եւ տիրաբար բերմամբ նշանակէ զլինելն առ ի հողածինս հրեղինացն, անմահից զմահկանացուս առնել հաղորդս եւ եւս ի գերակատար հանել ի փառս, ուստի եւ տեսեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ քրիստոսասէր տանուտէր, ոմն ի լուսածնեալ զարմից սրբոյն Սիոնի, Յովաննէս անուն կոչեցեալ, զոր ի վաղուց հետէ ցանկայր այսմ աստուածախաւս սուրբ Աւետարանիս, զի հաւատարիմ տանուտէրն այս ետուր զսուրբ Աւետարանս գրել փափաքանօք եւ ո՛չ հասաւ տեսութեան սուրբ Աւե/334բ/տարանիս, եւ մեք¹⁹ աւարտեցիք զսա յետ մեռանելոյ սորա, հրամանաւ հաւրեղբօր որդոյ սորա Մարտիրոսին: Արդ, յիշեցէ՛ք յերկնաթռիչ յաղաւթս ձեր զստացաւդ սուրբ Աւետարանիս զՅովաննէսն եւ զծնաւդսն իւր՝ զԲաղշաւն եւ զմեր յիշէն եւ զհաւրեղբայրն՝ զՄկրտիչն եւ զորդի Մկրտչին՝ զՄարտիրոսն: Յիշեցէ՛ք եւ Աստուած ողորմի ասացէ՛ք Յովանիսին եւ ամենայն արեան մերձաւորաց սորա. ամէն, զոր ճշմարիտ եւ աստուածն Բան միածին Որդին Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս ի վախճան աւուրցս այսոցիկ կատարեաց զնշանս եւ զարուեստ, որպէս զի որք ընթէրցցին՝ ի միտ առցէլն եւ ծանիցեն, թէ Տէր է, որ Մովսէսի հրամայեաց առնուլ գառն տարեւոր եւ յիշել զերախտիս աստուածութեանն, որ յԵգիպտոս: Արդ, կատարե/335ա/ցաւ աստուածախաւս եւ տիեզերաքարոզ Աւետարանս ի քաղաքիս, որ կոչի Հիզան, ընդ հովանէաւ սուրբ Աստուածածնին [եւ] Սուրբ Յարութեան եւ [Սուրբ] Սարգիսի եւ որդոյն Մարտիրոսի եւ Գէորգեա, որ է սակաւ մի հեռի, եւ կաթողիկոսութեան (կաթողիկոսի անունը չգրուած), ի թվ. ԶԾԶ. (1507). եւ մի՛ ոք իշխեսցէ զսա [գրաւել] կամ ծա[խել], ոք յանդրքնի ///ցս առնէ, նա պատիժն Յովային առցէ. ամէն: Եւ արդ, գրեցաւ սա ձեռամբ մեղսամած եւ փծոռն գրչի Յովանիսի եւ Մկրտչի. եւ մերոցս խոշորութեան եւ սխալանացս անմեղադի՛ր լեւրութ, զի կար մեր այս է: Արդ, կրկին անգամ յիշեցէ՛ք յաղաւթս ձեր զստացաւդ սուրբ Աւետարանիս զՅովաննէս եւ ամենեքեան Աստուած ողորմի՛ ասացէք ամենայն. եւ կացցէ սա ընդ իշխանութեան Յովաննէս քահանային եւ որդոյն՝ Մկրտչի. ամէն:

111ա Քրիստոս Աստուած, քո սուրբ աւետարանչիս բարեխաւսութեամբ ողորմեա՛յ ստացողի սուրբ Աւետարանիս Յովանիսին եւ ծնողաց իւրոց եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. ամէն:

3. 16բ (ծաղկողի) Քրիստոս Աստուած, քո սուրբ մկրտութեամբդ լուա՛յ զմեզս իմ զանարժան ծաղկողիս:

19 Բուն գրչի՝ Յովաննէսի մահից յետոյ շարունակողն է, որի անունը մնում է անյայտ:

2. 22ա (ստացողի, խաչի ձախ եւ աջ թեւերի փակ) Յովաննէս՝ Անդարանիս փերս առաջի խաչին, Վ Մարտիրոսն է:

29բ [Վ]ազ գերեցայ զիս յէրակայ, / որ ի չարեաց ես խուլացայ, / աւրի յաւուր յորդ[ան]անայ, / թէ ելաֆին ու կաւ կուգայ, / աղաչեսցէք զմեզ ///այ (Հաւանաբար անունը ջնջուած), / յոր կորուսցէ Աստուած զնա / եւ զմեզ փրկէ ի ձեռաց նորա, / պեղծէ եւ ժողով նորայ:

113բ Որք հանդիպիք ի սայ հալէլ, / զՄկրտիչ ծաղկաւղս յիշել / առ սուրբ Աստուած մեր եւ ձեր, / եւ զողորմին դուք մեզ ասել, / եւ պարտ է մեզ զվարպետն յիշել, / որ Խաչատուր անունն ասել, / 'ւ իմ չետեսեալ մարմնով նստել, / այլ աւրինակ ի նորայն ստուգել:

262բ Ո՛հ թէ քանի ցուրտ է, եղի ձոյն եւ կու աւերի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՅԵՏԱԳԱՅԻ

1. 169ա (1774 թ., անարուեստ բողոքի) Յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս զԴարու-նից Տէր Կարայպետ եւ Տէր Յակոբ եւ զիւրանաց ծնող՝ Տէր Նէրսէս եւ Ղու-մաշ եւ զիւրանաց կողակից՝ Գոհարն եւ զԽաչբէկն եւ զիւրանցն որդիքն՝ զԱւէտիս եւ զՍահակն եւ զիւրանցն տայն արնիան մերձայտորն. ամէն, որ այս Աւետարան վաղընջուց ժամանայակէ փրփրտեր էր, ետ կազմել. Աստու-ւած զիւրանցն մեղքըն թողն[ո]ւ. ամէն, որ հանդիպի եւ կարդայ, լի բերա-նով եւ ուղիղ սրտու ողորմնի՛ այսէ, Աստուած իւր ողորմնի. ամէն. ի թվին ՌՄ. ու Ի Գ. (1774), Աստուած ունի եկամ բարով վայելել ըտի. ձեռն տիրա-ցու Յարութին, տացէ. ամէն:

2. 335բ (1775 թ., անարուեստ շղագիր) Ի թվին [Ռ]ՄԻԴ. (1775) Տէր Կա-րայպետն աշխատեցաւ:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ-ՏԱՐԵԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ

1. 23ա (1810 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պետրոս օրհնեալ անա-ռակ որդոյ շաբաթօմ թվ. ՌՄԾԸ. (1810):

(1811 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պետրոս, ես՝ Տէր Պետրոս գնացի ի Ստամբոլ թվ. ՌՄԾԲ. (1803), եկայ ի Ստամբոլայ թվ. ՌՄԿ. (1811):

(1813 թ., անարուեստ նոտրգիր) Այն տարին, որ թա[ն]կութեն արաց՝ կօտ հաց Դ. (4) դորուշ. թվ. ՌՄԿԲ. (1813):

(1833 թ., անարուեստ նոտրգիր) Աստուած բաշխէ ըզՊօղոս՝ որդի Մար-տիրոսին, որ ծենաւ ի մօրէն թվին ՌՄԶԲ.ին (1833):

(1849 թ., անարուեստ նոտրգիր) Այն տարիս, որ ես՝ Տէր Մովսէս, Տէր Պետրոսէս Լաթարցի օրհնվայ ի Սուրբ Էջմիածին, թվիս 1849-ին, յունիսի 12-ին:

2. 24ա (1788 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պողոս էկա ի Լաթարն թւին ՌԲ. Հարիւր Լէ.-ին (1788):

(1784 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պողոս օրհնւա թւին ՌԲ. Հարիւր ԼԳ.ին (1784):

3. 27բ (1801 թ., անարուեստ նոտրգիր) Թ. ՌՄԾ. (1801) Ես՝ Տէր Պետրոս, որ:

4. 168ա (1774 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ծաղկամ գիւղացի Ես Տէր Յարութիւնն՝ Տէր Կարապետի որդին, առայ այս սուրբ Աւետարան ի Յիզան քաղաքից՝ ի Տէր Յովանէսից, իմ Հալալ վաստակօք եւ վասն զաւակաց իմոց եղիցի մինչ ի յաւիտեան ի յասկիս իմոյ ամի ազկական ՌԲ. Հարիւր ԻԳ.ին (1774):

(1808 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պողոս՝ Տէր Յարութենի որդի օրհնվայ ի Բաղէշ քաղաք Արմրտօլ վանկ, ՌՄԼԳ. (1804): Ես՝ Տէր Պողոս, տիրացու Պետրոս՝ որդիք Տէր Յարութենի եկանք Ծաղկամայ ի գիւղն Լաթար, որ է Մանձկերտ մահալ, եղեական պասին ՌՄԼԷ. (1808):

(1809 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Պետրոս՝ Տէր Յարութենի որդին օրհնվայ ի սուրբ Կարապետ վանկ ձեռամբ Մարտիրոս եպիսկոպոսին թվին ՌՄԾԸ. (1809) անառակ որդոյ շաբաթ օր:

(1833 թ., չղագիր) Ես՝ տիրացու Մովսէս Տէր Պետրոսովս Լաթարայ եկանք Սպարկերտու երկիրն, երիցի ըսկիզբ բնակցանք ի Գեղարքունի մահալ, որ է Գօքչէն ի գիւղն Գեօզալդարէն թվին ՌՄԶԲ. (1833) եւ քսան ամաց էի եկայ, 25 ամացն պսակվայ:

(1849 թ., անարուեստ նոտրգիր) Ես՝ Տէր Մովսէս Տէր Պետրոսով օրհնվայ ի ժամանակ Ներսէս Կաթողիկոսին ձեռամբ ծաղկարար Սահակ եպիսկոպոսին ի Երիզան քաղաք Յոհանու եկեղեցին 1849 ամի տեառն յունիսի 12 օր:

(1848 թ., անարուեստ նոտրգիր) Աստուած բաշխէ, զՄկրտիչ Տէր Մովսէսով ծնաւ ի մօրէ 1848 ամի դեկտեմբերի 12 օրն: |168բ|

(1896 թ., անարուեստ նոտրգիր) Աստուած բաշխէ, զԿարապետ Տէր Մովսէսով ծնաւ ի մօրէ 1896 ամի յունվարի 25 օրն:

(1860 թ., անարուեստ նոտրգիր) Աստուած բաշխէ, զմէր զԴաւիթ Տէրն Մովսէսով ծնաւ ի մօրէն 1860 ամի մարտի 12:

5. 168բ (1945 թ., չղագիր) 1. Ռաֆիկ Մովսիսեան ծնվել է 1924 թ.:

2. Հրանդիկ Մովսիսեան ծնվել է 1926 թ.:

3. Սուրեն Մովսիսեան ծնվել է 1937 թ.:

Ռաֆիկ բանակ գնաց 1943 թ. սեկտեմբերի:

Հիշատակ Հրանդիկ Մովսիսյան:

1941 թ. յունիսի 22-ին Գերմանական պետութիւն պատերազմ սկսեց Սովետական միութեան դեմ: Այն ժամանակից նա սկսեց զբաղել Սով. հողը եւ ոչնչացնել ժողովուրդին մինչեւ 1943 թ.: 1944 թվին Անգլիան, միանալով Ռուսաստանի հետ, նա հետ չպրտեցին Գերմանիային, քաջարի Կարմիր

բանակի շնորհիվ վերցրվեց Բեռլին: Պատերազմ սկսվելուց 41 թ. ժողովուրդ, հատկապես Գյոքչան մատնվեց սովի, ոչինչացան հաց չլինելու պատճառով, կորան նաեւ երիտասարդներ, գաղթն սկսվեց մղվել դեպի Կարաբաղ, պատերազմի ժամանակ ոչինչացան, 1945 թ. մայիսի 9-ին վերջացավ պատերազմ, ժողովուրդի դրուժյունը սկսվեց լավանալ:

6. 262ա (1979 թ., շղագիր) Ռաֆիկ Վաղարշակի Մովսիսյան ծնվել է 1925 թ.: 1943 թ. սեպտեմբեր ամսի 28-ին մեկնեց Կարմիր բանակ, մասնակցել է Հայրենական պատերազմին եւ մինչեւ այժմ չի վերադարձել, չկա ոչ մի տեղեկություն:

Վաղարշակ Մկրտչի Պետրոսեան ծնունել է 1886 թ. եւ մահացավ 1954 թ. մարտի 29-ին առավոտվա ժամը 10-ին:

Ալխաս Խաչոյի Պետրոսյան ծնվել է 1899 թ. եւ մահացել է 1948 թ. հունվարի 1-ին:

(Կարմիր թանաքով) Մկրտչի Տեր-Պետրոսյան ունեցել է 2 տղա:

Վաղարշակ Տեր-Պետրոսյան 1886-1954:

Շավարշ Տեր-Պետրոսյան 1880-1945 թ:

Վաղարշակ ունեցել է 3 տղաներ: Ռաֆիկ ծնվել է 1925 թ., զոհվել է 1943 թ. Հայրենական մեծ պատերազմում: Հրանտ ծնվել է 1926-1960 թ., ավարտել է Երեւանի պետական համալսարան: Սուրեն ծնվել է 1937 թ., ավարտել է Երեւանի գյուղ. ինստիտուտը, աշխատանքը գրեցի 1979:

ՆՇՈՒՄՆԵՐ 22բ՝ «Գաբրիէլ, կողքին վրացերէն հետադայ ձեռքով դրուած Գաբրիէլ հրեշտակապետ»: